

ПЫТАННІ БЕЛАРУСІСТЫКІ Ў СУЧАСНЫМ РАСІЙСКИМ МОВАЗНАЎСТВЕ (ПРАБЛЕМА ІНТЭРПРЭТАЦЫІ)

*Д.В.Дзятко (Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя
Максіма Танка, г. Мінск, Беларусь)*

Адной з асноўных задач лінгвістычнай гістарыяграфіі з'яўляецца сістэматыка і каталагізацыя існуючых навуковых парадыгмаў і падыходаў, што прадугледжвае крытычны разгляд назапашаных ведаў і ацэнку наяўных дасягненняў з пункту гледжання перспектывы развіцця мовазнаўства.

Па нашых прыблізных падліках, за апошнія 10 – 15 гадоў у расійскім друку з'явілася каля сотні разнапланавых работ (пераважна артыкулаў і дысертацыйных даследаванняў) лінгвістычнага профілю, у якіх інтэрпрэтуюцца традыцыйна актуальныя для беларусістыкі праблемы.

Такія мовазнаўчыя публікацыі можна ўмоўна згрупаваць па трох катэгорыях: навуковыя даследаванні, вучэбна-метадычныя працы, а таксама вузкая тэарэтычныя і навукова-папулярныя публікацыі на спецыялізаваных інтэрнэт-парталах. У гэтым даследаванні спынімся на першых двух тыпах работ, паколькі менавіта ў іх найбольш поўна адлюстроўваецца узуальнасць сучаснай расійскай лінгвістычнай думкі.

Кола праблем, якія з'яўляюцца сумежнымі для беларускага і рускага мовазнаўства, пры ўсёй шматлікасці публікацый, досыць абмежаванае; да іх у першую чаргу адносяцца: ідэнтыфікацыя пазіцыі беларускай мовы ў сістэме славянскіх моў, актуальныя праблемы сацыялінгвістыкі, даследаванне асобных аспектаў моўнай сістэмы.

Варта адзначыць, што ў сучасным расійскім мовазнаўстве існуе значная колькасць якасных і, у асноўным, бесстаронніх даследаванняў з навукова абгрунтаванымі вывадамі, прысвечаных праблемам беларусістыкі [4; 5; 8; 9]. Адметнае месца сярод такіх прац займае манаграфія Б.А.Успенскага «История русского литературного языка (XI – XVII вв.)», папярэднія выданні якой выйшлі напрыканцы 1980-х гг. у Мюнхене і Будапешце [9]. У даследаванні ўпершыню так маштабна і нетэндэнцыйна асвятляецца моўная сітуацыя ў «Паўднёва-Заходняй (Літоўскай) Русі» (па наменклатуры аўтара). У агульных рысах прапанаваная Б.А.Успенскім канцэпцыя зводзіцца да таго, што кніжна-пісьмовая культура і рэлігійныя традыцыі Вялікага княства Літоўскага надзвычай моцна паўплывалі на культуру вялікарускую, а значэнне «простае мовы» для станаўлення рускай літаратурнай мовы непараўнальна большае, чым для гісторыі беларускай і ўкраінскай мовы. Гэта пацвярджаецца шматлікімі фактамі экстралінгвістычнага (кніжная справа, характар ікананісі, аднаўленне царкоўнай пропаведзі,

складванне літаратурнай традыцыі) і лінгвістычнага (выпрацоўка рускай тэрміналогіі, кадыфікацыя старабеларускага варыянту царкоўнаславянскай мовы, шматлікія фанетычныя працэсы, узнікненне рускага скоропісу) характару.

У цэлым у апошнія дзесяцігоддзі многія пытанні генезісу беларускай мовы і этнаса расійскімі лінгвістамі асвятляюцца значна больш інавацыйна і смела, чым гэта прынята ў беларускім мовазнаўстве. Так, А.М.Трубачоў на шырокім гістарычным фоне імкнецца абвергнуць традыцыйнае меркаванне, што беларуская літаратурная мова сфарміравалася ў адрыве ад папярэдніх кніжна-літаратурных традыцый не раней за 19 ст.: «Існуе <...> тэндэнцыя лічыць асноўныя, так скажам, параметры беларускай мовы і беларускага этнаса “маладымі” і досыць познімі <...> Нашы асцярожныя грамадазнаўцы датуюць “фарміраванне беларускай нацыі” часам пасля 1861 г.!, а тое, што было да 1861 г., яны называюць іншым кабінетным словам – “беларуская народнасць” ды і тое толькі з 13 – 14 стст., пакідаючы нас у здзіўленні адносна таго, чым жа быў (і ці быў наогул?) народ і яго мова раней, хаця пры гэтым часам змешваюцца такія, па сутнасці, розныя рэчы, як першае згадванне і першае з’яўленне, а жыццё палітычнае прамалінейна накладваецца на ўласнае жыццё мовы і этнаса» [8, с. 60 – 61].

Звяртае на сябе ўвагу дысертацыйнае даследаванне Ю.Б.Каракава, у якім падрабозна вывучаецца гісторыя моўнай сітуацыі ў Беларусі, пачынаючы з засялення яе тэрыторыі славянскімі плямёнамі і заканчваючы сучасным станам, досыць кваліфікавана, на наш погляд, праводзіцца аналіз суб’ектыўных і аб’ектыўных фактараў, што ўплываюць на развіццё білінгвізму ў Беларусі, а таксама прапануецца выснова адносна унікальнасці сучаснай беларускай моўнай сітуацыі [5]. Праўда, не ўсе пастаўленыя задачы вырашаюцца саўтарам у аднолькавай ступені лагічна. Так, Ю.Б.Каракаў прыходзіць да неправамернага, на наш погляд, вываду: «З лінгвістычнага пункта погляду Палессе цікавае наступным: складаным перапляценнем уласна лінгвістычных ізаглас, на аснове якіх мясцовыя гаворкі можна лічыць пераходнымі паміж беларускай і ўкраінскай мовамі; слабай этнічнай і моўнай самасвядомасцю, у выніку якой жыхароў Палесся ў розныя перыяды лічылі беларусамі, рускімі, украінцамі, палякамі, асобным народам; спробай стварэння новай усходнеславянскай мовы <...>» [5, с. 12]. Так, на нашу думку, уплыў этнічнай і моўнай самасвядомасці не павінен пераацэньвацца ў параўнанні з уздзеяннем сацыяльна-палітычных фактараў, а «спроба стварэння новай усходнеславянскай мовы», як гэта пераканаўча паказана ў даследаваннях Н.Б.Мячкоўскай, М.І.Талстога, А.Д.Дулічэнкі, мае досыць апасродкаванае дачыненне да саміх жыхароў Палесся [гл., напр., 1].

Агульнапрызнана, што развіццё навукі павінна падпарадкавацца дастаткова відавочнаму правілу: пасля засваення дасягнутых тэарэтычных і практычных вынікаў, даследчыкі скіроўваюць увагу на вырашэнне новых актуальных праблем. Аднак на практыцы нярэдка даводзіцца сутыкацца з тым, што асобныя лінгвісты для сябе ў якасці базавых прымаюць палажэнні, даўно абвергнутыя самой навукай.

Значная колькасць супольных рыс у беларускай і іншых славянскіх мовах многіх мовазнаўцаў 19 – пачатку 20 ст. схіліла да думкі, што беларуская мова не можа мець ні асобнай ад гісторыі суседніх славянскіх моў гістарычнай традыцыі, ні асобнай літаратурнай традыцыі ў сучаснасці. Фактычным рэаніміраваннем лінгвістычных поглядаў на гэтую праблему А.А.Патабні, А.І.Сабалеўскага, ранняга Я.Ф.Карскага і інш. выглядаюць спробы С.А.Заскокі, А.М.Камчатнава, Н.А.Ніколінай пры апісанні славянскай галіны індаеўрапейскай моўнай сям’і кваліфікаваць беларускую мову (побач з «вялікарускай, маларускай і чырвонарускай») як «гаворку рускай мовы» [2, с. 231; 3, с. 199].

Адзначым, што ў яшчэ большай ступені такія суб’ектыўны падыход уласцівы працам нелінгвістычнага характару. Так, доктар псіхалагічных навук А.Я.Тарас адзначае, што мову, якая выконвала функцыі дзяржаўнай на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага ў 13 – 17 ст. «у роўнай ступені можна назваць і стараславянскай, і заходняй рускай гаворкай, і старажытнай беларускай» [7, с. 20]. Хаця агульнавядома, што ў 13 стагоддзі не існавала сфарміраванай старабеларускай літаратурнай мовы, што стараславянская мова па азначэнні не магла выконваць дзяржаўныя функцыі ў Вялікім княстве Літоўскім у 17 ст. Так, дарэчы, і тое, што стараславянская і старабеларуская мова не могуць атаясамлівацца ў прынцыпе.

Тэндэнцыйны падыход да ацэнкі лінгвістычных рэалій надзвычай пашыраны ў сацыялінгвістычных працах. Так, І.В.Ліскавец, даследуючы размеркаванне па сферах выкарыстання рускай і беларускай моў у Мінску, адзначае, што «апытанне праводзілася на беларускім нацыялекце рускай мовы», а таксама прыходзіць да высновы, што пашыранае на тэрыторыі Беларусі спалучэнне ў маўленні элементаў дзвюх моў можа кваліфікавацца як «беларуска-руская інтэр-мова» [6, с. 4 – 5]. У сітуацыі, калі ўплыў рускай мовы на беларускае маўленне немагчыма апісаць у выглядзе ўпарадкаванага спісу асаблівасцей (т.зв. «рускага акцэнту»), што сведчыць пра адсутнасць узуса, такія сцвярджэнні адносна існавання ўказанай «інтэр-мовы» падаюцца досыць спрэчнымі.

Такім чынам, разнапланавасць і рознанакіраванасць поглядаў асобных расійскіх лінгвістаў на некаторыя праблемныя пытанні беларусістыкі відавочная. Нягледзячы на пэўную ідэалагічную дэтэрмінацыю існуючых канцэпцый і меркаванняў, наяўнасць

альтэрнатыўных падыходаў у мовазнаўстве, на наш погляд, з'ява станоўчая, паколькі вынікам акумулявання супярэчнасцей у межах пэўнай навуковай праблематыкі, як правіла, з'яўляецца зараджэнне новых ведаў.

Літаратура

1. Дуличенко, А.Д. К типологии социолингвистических процессов ... / А.Д.Дуличенко // *Studia Russica XX. In honorem Bela Tatar.* – Будапешт, 2003. – С. 64 – 72.
2. Заскока, С.А. Введение в языкознание: конспект лекций / С.А.Заскока. – М.: Приор-издат, 2005. – 272 с.
3. Камчатнов, А.М. Введение в языкознание / А.М.Камчатнов, Н.А.Николина. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 232 с.
4. Космач, А.А. Субстантивы с эмоционально-экспрессивными суффиксами в поэзии Янки Купалы и русских переводах (на матер. образований с суффиксов -к- и его производными): автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01; 10.02.20 / А.А.Космач; Казанский гос. ун-т. – Казань, 2000. – 23 с.
5. Коряков, Ю.Б. Языковая ситуация в Белоруссии и типология языковых ситуаций: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.19 / Ю.Б.Коряков; МГУ им. М.В.Ломоносова – М., 2002. – 15 с.
6. Лисковец, И.В. Русский и белорусский языки в Минске: проблемы двуязычия и отношения к языку: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01; 10.02.20 / И.В.Лисковец; РАН, Ин-т лингвистических исследований. – СПб., 2006. – 22 с.
7. Тарас, А.Е. Войны Московской Руси и Великим княжеством Литовским и Речью Посполитой в XIV – XVII вв. / А.Е.Тарас. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2006. – 800 с.
8. Трубачев, О.Н. В поисках единства: взгляд филолога на проблему истоков Руси / О.Н.Трубачев. – М.: Наука, 2005. – 286 с.
9. Успенский, Б.А. История русского литературного языка (XI – XVII вв.) / Б.А.Успенский. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 558 с.